

Анастасия Петрова*

КЪМ ВЪПРОСА ЗА МУЛТИМОДАЛНОСТТА НА ВЪЗПРИЯТИЯТА И ОТРАЖЕНИЕТО Й В ЕЗИКА

Anastasiya Petrova

ON THE QUESTION OF THE MULTIMODALITY OF PERCEPTIONS AND ITS REFLECTION IN LANGUAGE

The article focuses on the semantics of the Bulgarian lexeme *злух*, examined on a wider Slavic, Balkan and Indo-European background. The emphasis is on the phenomenon of verbal synaesthesia, which allows the manifestation of the cross-modal character of many image schemes that gave rise to its semantic structure. The analysis is an opportunity to verify the established models of metaphorical projections from lower to higher modalities with respect to the Bulgarian lexeme *злух*. The relationship between perception and conceptual structure is being studied with particular interest in contemporary linguistics, so the study of the role of non-visual experience in structuring a semantic system in a language complements the general idea of linguistic synaesthesia and its role in all languages.

Keywords: *perception; verbal synaesthesia; sensory modality; metaphor.*

Статията се спира на семантиката на българската лексема *злух*, разгледана на по-широк славянски, балкански и индоевропейски фон. Акцентът пада върху явлението вербална синестезия, която позволява да се прояви кросмодалния характер на много от образните схеми, породили семантичната ѝ структура. Анализът е възможност за проверка на утвърдените модели на метафорични проекции от по-ниски към по-високи модалности по отношение на българската лексема *злух*. Отношението между възприятието и концептуалната структура се изследва с особен интерес в съвременната лингвистика, затова проучването на ролята на невизуалния опит при структурирането на семантична система на един език допълва общата представа за езиковата синестезия и ролята ѝ във всички езици по света.

Ключови думи: *възприятие; вербална синестезия; сетивна модалност; метафора.*

1. Синестезията като трансмодална асоциация

Възприемането на обектите от реалния свят е резултат от действията на многобройните анализатори в човешкото тяло. Формирането на възприятието за тях може да протича както в пределите на една модалност (напр. като няколко свързани зрителни впечатления), така и с активирането на няколко паралелно работещи модалности (зрение и слух, зрение и допир и т.н.), в резултат от което се ражда сложно организиран комплекс от впечатления (Лурия 2006: 122). Същността на възприятието като структурен феномен с мултимодална природа, както и неговият обобщен и константен характер по отношение на всеки индивид провокира осмислянето му като важен и специфичен фрагмент от категоризацията на света, осъществявана от човешкия ум.

---

* Анастасия Петрова – проф. д-р, катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, anastasia.petrova@ts.uni-vt.bg

*Синестезията*¹ (гр. *συναίσθησία*, *συν* ‘едновременно’ и *αίσθησία* ‘възприятие’) е механизъм на подобно интермодално смесване, породено от голямата близост на невропроводящите пътища в „зоните на препокриване“ и сложната координация между сетивата. Отбелязва се, че способността на човека да създава интермодални асоциации съдейства за появата и развитието на езика. Тази системно проявяваща се свързаност, протичаща като автоматично субективно преживяване, е особено важна роля в ранните филогенетически и онтогенетически степени на човешкото възприятие. Различните прояви на синестезията са функция на метафоричността на човешкото мислене. Изследванията по онтогенеза на речта показват, че нейната сложна метафорична същност я превръща в средство за осмисляне и за вторично именуване на обектите от окръжаващия свят. Така синестезията става източник на нови езикови значения и осигурява развитие на лексикалната система на езиците (Воронин 2006: 80; Никитин 2003). Превръщането на сензорната информация в „словесено“ знание е интересен изследователски обект, защото разкрива как езиковите знаци (сигнали на сигналите) осигуряват закрепването на знанието за усещанията в паметта и споделянето на тази информация в езиковия колектив.

2. Особенности на вербалната синестезия

Смисловото възприемане на единиците в речта е различно в известна степен при всеки човек. Въздействието на външния стимул се отразява в индивидуалното съзнание с активиране на различни сензорни системи за възприемане на определен външен стимул и с преобладаване на значението на една от модалностите (визуална, аудиална, тактилна, обонятелна или вкусова). При това в процеса на подреждане на значенията на външните стимули водещ се оказва емоционално-оценъчният фактор. Родените на основата на синестезия метафори генетически са основани върху „асоциации по сходство“. Установява се връзка между разномодални явления, което изглежда като „междусензорен пренос“. Синестетичното сравнение е операция на чувствено-образното (невербалното) мислене, което се осъществява в цялостна полимодална сензорна система. Често в акта на синестетично мислене участва подсъзнанието, а в съзнанието се проявява само резултатът, който се „словесява“ (Нистратов, Ощепкова, Тарасов 2020: 89, 98–99). Доказан факт е, че в синестетичните процеси участват утвърдени във филогенезата базови възприятия, които се запазват в човешката памет с особеното съдействие на езиковия код².

Лексемите, вербализирали понятия като ‘гледам’, ‘слушам’, ‘поглед’, ‘зрение’, ‘слух’ и др. са освободени от „робството“ на сетивата и са ярка проява на висшето човешко мислене, с присъщата му обобщеност и абстрактност. М. Стаменов отбелязва, че естественият език, като еволюирало отражение на развитието на ума, притежава голям потенциал да разграничава и систематизира знанието за различните модалности на възприятието. Когато връзката се реализира на базата на аналогия между няколко сетива, езиковите единици, установени като основно средство за означаване на едно възприятие, поемат да означават и възприятие от друга сфера. Тогава „в самите лексикални структури се оказват заложи аналогии или метафори на мултимодална основа“ (Стаменов 2016: 92–93)³.

¹ Същността на явлениято е формулирана на базата на експериментални данни от С. Воронин. Синестезията се определя като явление, при което под въздействието на един стимул възникват две усещания от различен вид – адекватно и неадекватно, индуцирано. Осъществява се пренос на качества от едното върху другото усещане, поради което една сензорна модалност се „преживява“ чрез термините на друга: музиката или графемите се „виждат“ в цветове, формите от пространството се „вкусват“, миризмата се „чува“ или „тежи“ и др. (Воронин 2006: 82–83; Лурия 2006: 105–107; Рубинштейн 2002: 218 и др.).

² На базата на собствени изследвания и на проучен опит С. Улман констатира, че явлениято е древна форма на метафоричен трансфер със закономерен и неслучаен характер и е засвидетелствано в езиците на Китай, Япония, Индия, Иран, Америка, Арабия, Египет, Гърция, древен Вавилон, а съвременните езици изобилстват с подобни примери (Улман 1970: 250–299).

³ Тази констатация е базирана върху интересни случаи на аналогия между тръпчивия вкус в устата и изтръпването или схващането на крайник. Става дума за връзки, които имат интероцептивна и проприоцептивна основа, т.е. свързани са съответно със сигнали за вътрешни процеси в организма или сигнали за положението на опорно-двигателния апарат на човека в пространството.

В речевата практика на всички езици са обичайни съчетания като *остър вкус*, *тежка миризма*, *режещ звук*, *мек (кадифен) глас*, *топъл (хладен) глас*, *мек (крещящ) цвят*, *сиво ежедневие*, *лека (тежка) миризма* и др. Подобни метафори са с честа поява и в художествените текстове, които разчитат на тях за изграждането на оригинална образност, срв. само: *резлив ветреци*, *дъхав сумрак*, *оваляна в беззвучието и дъха на тиня тишина*, *изтъняващата топлина на мангала*, *вдървен глас*, *тлъстият аромат на бедност* и др. (Владимир Зарев); *синьо мълчание*, *сини сълзица*, *стъклена белота*, *бяла топлина*, *сива болка*, *сива измама*, *червено щастие* и др. (Петя Дубарова) и др.

Взаимодействието между психологическия и лингвистичния аспект на синестезията представлява особен интерес за съвременната лингвистика, която трябва да обясни как съзнанието тълкува синестетичния образ, отразен в езиковите факти. Осмислянето на вербалната синестезия като особена⁴ разновидност на метафората и универсално свойство на човешкото съзнание се споделя от много изследователи (Уълман 1970: 250–299; Гак 1977: 191; Johnson 1987: 126; Lakoff 1987; Porova 2005: 39–397; Москвин 2012: 166; Rakhilina, Reznikova 2016 и др.). Въпросите пред когнитивните изследвания са много: как умът избира сензорния образ-прототип⁵, експлициран в първото (основното) значение на лексемата; какво мотивира нейното по-нататъшно семантично развитие; как може да се обясни типологическото сходство и в същото време - етнокултурната специфика на редица прояви на вербалната синестезия.

Проведеното от С. Улман мащабно проучване на синестетични метафори в различни езици⁶ показва, че изборът на изходните и крайните пунктове на образните схеми е подчинен на ясно проявена йерархия: преходът почти неизменно се реализира от по-ниските (тактилна и вкусова) към по-високите (слухова и зрителна) модалности, въпреки че очертаните тенденции имат чисто статистически характер. Определена зависимост и закономерно разпределение между сетивните сфери констатира и А. Виберг, който формулира изводи за типологията на моделите на езиковата полисемия при сетивните глаголи *see*, *hear*, *touch*, *smell* и *taste*. А. Виберг отбелязва, че глагол с основно значение от по-висока модалност може да получи разширен смисъл, който покрива някои (или всички) по-ниски сетивни области⁷ (Viberg 1984: 136–137). В опит за откриване на зависимости в метафоричните трансфери при прилагателни, свързани със сензорен опит, Дж. Уилямс констатира, че първото метафорично разширение на лексемата към нова модалност включва следните възможности за преход: от допир към вкус, от допир към цвят, от допир към звук, от вкус към мирис, от вкус към звук, от размер към цвят, от размер към звук, от цвят към звук, от звук към цвят (Williams 1976: 463–464). Акумулираният опит отвежда до извода, че обикновено най-високото място в скалата на модалностите принадлежи на зрението⁸.

⁴ Ще припомним, че в теорията, разработена от Дж. Лейкоф и М. Джонсън, областта източник и областта цел са дефинирани като нееквивалентни: когнитивната структура източник обикновено е някакво по-конкретно знание, акумулирано от човек в непосредствения му опит от взаимодействието с действителността, докато областта цел обичайно е когнитивна структура с по-абстрактна, неясна или неструктурирана същност (Lakoff 1993: 245). При синестетичната метафора обаче двете области обикновено са еквивалентни, т.е. с еднаква степен на конкретност и разработеност от съзнанието.

⁵ Вж. Колегаева, която използва термина за означаване на перцептивно възприемаемите обекти, които са носители на съответна качествена (вкусова, цвetoва и др.) характеристика (Колегаева 2018: 59).

⁶ Данните са събирани от произведенията на 12 френски, английски и американски поети на 19 в.

⁷ Все пак трябва да се отбележи, че тази постановка има и изключения. При изследването на юкагирския език се констатира отклонения от предложената от А. Виберг йерархия – значението на глагола за 'виждам' се оказва вторично по отношение на значението на глагола за 'чувам' (Maslova 2004: 311). Това провокира хипотезата, че езиковата категоризация на типовете възприятия в езици извън европейския ареал се отклонява от познатата схема.

⁸ Глаголите от областта на визуалното възприятие се открояват сред останалите глаголи за възприятие, защото имат най-много хипоними. В някои езици в Западна Австралия еквивалентът на *hear* се състои от *see* с допълнително разширение (Viberg 1984: 140). Очевидно зрителната система притежава способността да визуализира всякакви чувствени сигнали, което обяснява големия брой преноси, свързани с превключване към зрителния канал (напр. слухово-зрителна, тактилно-зрителна синестезия).

В съвременните изследвания метафората се осмисля като сложен феномен, който има едновременно телесна, концептуална, лингвистична и социокултурна природа. Въпросът за ролята на културния фактор в развитието на семантиката придобива все по-голяма тежест. Вниманието се разгръща не само върху когнитивната същност на семантичния пренос, но и върху динамиката и разнообразието от прояви на метафората в различните култури, които я „обличат“ с допълнителен смислов пласт. Според З. Кьовечеш обяснението е в това, че в естествена ежедневно-битова ситуация метафоричната концептуализация се оказва под двойния натиск на нашата *телесност* (*pressure of embodiment*) и на *контекста* (*pressure of context*), в който е употребена. Различните езикови колективи имат собствен *диференциален експериенциален фокус* (*differential experiential focus*), който провокира различно използване на универсалния психофизиологически опит, различно съгласуване на „гласа на тялото“ с особеностите на съответната култура, която използва или игнорира определени аспекти от „телесната“ информация при построяването на метафората. Концепцията на З. Кьовечеш е близка до основните постановки на фреймовия подход⁹ към езиковата синестезия, който изгражда „лексикографски портрет“ на всяка лексема чрез осигуряване на фокус върху когнитивните структури и метафоричното проектиране (Kövecses 2002–2003: 60; Rakhilina, Reznikova 2014: 1–13). Изследванията извън европейския езиков ареал показват например, че зрението не е универсално предпочитаното средство при възприемането на света. Една и съща реалност в различните култури се предава чрез привличане на различни метафори. Това е така, защото концептуализирането на възприятията в даден език не се случва изолирано, а е зависимо от различни традиционни практики и утвърдени в комуникацията културни стереотипи. Известно е, че в много култури съществува табу над визуалното преживяване, а слухът се оказва високо в скалата на ценностите, защото слушането е признато за основен път при усвояване на информацията, разбирането ѝ и познаването на света¹⁰. Във всяка езикова общност можем да се натъкнем на различия в културно „откритието“ сетива.

3. Лексемата *глух* и аудиалното възприятие

Интерес за нашето изследване представлява анализът на семантиката и функционирането на една от основните езикови единици в семантичното пространство на аудиалната сетивност, лексемата *глух*. Подобно на други каритиви (като *сляп*, *глунав*, *сакат*, *куц*, *плешиив*, *слепота*, *глухота*, *инвалидност*, *ослепявам*, *оглушавам* и др.), *глух* е езиково средство, поело функцията на модификатор за изразяване на липса или недостиг на физическа (физиологическа) характеристика, която е изконно присъща на одушевените субекти (най-често на човека) (вж. повече у Чакърва 2017: 291–299).

Лексемата *глух* е регистрирана със следните значения (РБЕ 3: 219):

- ‘който не притежава способността да чува, който е лишен от слух’;
- прен. с предлог *за*, *към*, *на*, ‘който е безчувствен, неотзивчив или безразличен към нещо’;
- за звук, глас, шум и под., ‘който не се чува ясно, отчетливо; сподавен, тъп’;
- прен. ‘който не е изразен открито, явно; смътен, сподавен’;
- за местност, улица и др., ‘в който няма шум, движение; неоживен, безлюден, тих, пуст’;
- за селище, ‘който е отдалечен от оживено населено място и няма развит стопански и културен живот; затътен, забутан’;
- като същ. ‘който е лишен от слух или който недочува’.

Подобно на своите славянски паралели ср.-хр. *глух*, словен. *glüh*, рус. *глухой*, укр. *глухий*, чеш., словаш. *hluchý*, пол. *gluchy*, горлуж. *hluchi*, доллуж. *gluchy* от корен **glou-*, покрай **glu-s-*

⁹ Този подход е разработен на основата на опита на Московската семантична школа при типологическото разглеждане на процеса на лексикализация на информацията от различните сетива.

¹⁰ Обръща се внимание например на интересния факт, че свещените ведическите текстове са били предавани по устен път (независимо от факта, че съществуват и като писмени текстове). В доколониалните индуистки общества знанията за Ведите са били забранени за членовете на по-нисшите касти. Чуването, макар и неволно, на свещените думи от представител на по-нисша каста, се наказвало с изключителна строгост (Aikhenvald, Storch 2013: 2).

(БЕР 1: 252), *глух* допринася за разкриване на връзката между слуховото възприятие, свързаните с него когнитивни структури и езиковата система, освен това провокира размисъл върху ролята на невизуалния опит при структуриране на семантичното пространство на българския език и корелирането на когнитивните процеси с различни културни практики и стереотипи при предаване на знания. Анализирани тук данни са събрани от представителни речници на българския език, корпуса на българския език, художествени текстове и текстове от интернет пространството. Това позволява да се регистрира присъствието на синестезията както в книжовно нормираната употреба на единиците, така и в разговорните и други прояви в живата реч.

В пространственото ориентиране и в общото познание на човека категорията на екстероцептивните усещания, към които отнасяме *слуха*, играят огромна роля¹¹. Поражда се очакването, че в семантичното поле на аудиалното възприятие във всеки език се оформя голям брой модели на полисемия с много вариации на подбазисно ниво на категоризация. Анализът на употребата на *глух* в преносните му значения в различни колокации позволява реконструкция на редица метафори и очертаване на мотивацията им.

4. Основни модели на синестетичен пренос в семантичната структура на *глух*

4.1. Визуално-аудиална синестезия

Интермодалното взаимодействие между слухово и зрительно възприятие като фрагмент от сложна мрежа соматосензорни, слухови, зрители и др. импулсации е често явление, проявено в много образни схеми. Регулярността на връзките между звук и цвят (напр., между височината на тоновете и цялостната яркост при визуализиране на обекта) е установена отдавна и многократно потвърдена по експериментален път. Типологическите проучвания сочат, че при метафоричното проектиране е еднакво вероятно всяка от модалностите СЛУХ и ЗРЕНИЕ да послужи като област цел или област източник по отношение на другата. Но данните от пространството на отделните езици предлагат много вариации на връзката им и анализът на всяко нейно езиково превъплъщение обогатява познанията за универсалните и специфичните модели на концептуализация.

4.1.1. Употребата на *глух* в съчетание с лексемите *местност*, *улица*, *селище* и под. (РБЕ 3: 219) е обусловена от логика, базирана върху сензорен опит със сложна интермодална природа, вж. *глуха местност*, *глуха улица* ‘който няма движение и шум; неживен’, безлюден, тих, пуст; *глухо селище* ‘който е отдалечен от оживено населено място и няма развит стопански и културен живот; затътен, забутан’. Известно е, че усвояването на пространството става чрез координация и взаимодействие между различни анализатори. Важен в случая се оказва фактът, че при обработката на определена визуална информация се актуализира цяла съвкупност от съхранени в паметта усещания от други сетивни области, влезли в асоциативни връзки помежду си под въздействието на зрителият стимул (Воронин 2006: 79, но вж. и експерименталните данни в Saenz, Koch, 2008: 650 – 651). Породено на тази основа, възприятието прераства в сложен процес на интерпретация, резултатът от която е групирането на отделните елементи в цялостен образ със съдържателна конфигурация. Характеристиките ‘пуст’, ‘празен’, ‘тих’ са част от комплексната представа за *празно пространство* и са свързани в мрежа от зависимости. Съзнанието възприема пространството като *празно*, когато сетивата (основно зрението) не улавят присъствие на *обекти* в него, което на свой ред означава липса на *движение* и на *шум*. Пространството се осъзнава като *отдалечено* от друго пространство отново заради сензорния опит – голямото разстояние между двете точки е причина *движението* и *шумът* (от хора, коли и под.) да са недостъпни за сетивата. Може да се предположи, че в основата на значението ‘пуст, безлюден, тих’ на словосъчетанието *глуха местност*, *глуха улица* и значението ‘отдалечен, затътен’ на *глухо селище* лежат кросмодални асоциации като резултат от координираното действие на различен тип анализатори. Наблюдават се две разширения на семантиката на *глух*:

¹¹ Тезата е вече доказана с корпусни проучвания върху семантичното развитие и функциониране на лексеми от това семантично поле – вж. например мащабния проект на Виноградова и Кашкин, ориентиран към езиковата типология на базата на данни от 12 езика. Проектът изследва семантиката на английските лексеми *blind* и *deaf*, които демонстрират значително богатство от метафори.

‘глух (= който не чува)’ → ‘глух (= който не се чува)’ ⇨ ‘пуст, празен’
‘отдалечен’

Двете значения познават и славянските паралели на *глух*, вж. рус. *глухое место*, *глухой город* ‘незастроено, изоставено място; затънтен, провинциален’, ‘безлюдие’ (ТСЖВРЯ 1999: 358), словаш. *hluchá ulica* ‘глуха улица’ (СБР 193) и др.¹²

4.1.2. Взаимодействието между слуховата и зрителната модалност е отразено и в употреби на *глух* в сферата на железопътния транспорт, вж. *глуха линия* за назоваване на странична железопътна линия, обикновено *без изход*, където се изтеглят повредените вагони. Колокацията е в употреба и за коловоз, който стига до определена точка без възможност за придвижване нататък – вж. *Железници в глух коловоз* (Mediapool.bg), *Глух коловоз за индустрията* (Капитал), фразеологизирания израз *В глуха линия* съм (намирам се, стоя, оставам) ‘отстранен съм, изолиран съм и не ми се дава възможност да напредвам служебно или обществено’, *Държа (оставям) в глуха линия* някого разг. ‘не давам възможност на някого да се прояви, да напредне служебно или обществено’¹³. В руски семантичният преход ‘глух’ – ‘без изход’ е засвидетелстван рано по отношение на *река*: ст.-рус. *глухъ* (XI в.), *глухий* (XIV в.) ‘(за рекичка) който няма изход’, срв. и *глушица* (XV в.) ‘глух рукав на река’ (ИЭССРЯ 1: 193), *глухое озеро* ‘езеро, в което се вливат притоци, а нищо не извира’, *глухая плотина* ‘бент, който няма водосборни отвори’, но вж. и *глухой переулоч* ‘пресечка, от която няма изход’ (ТСЖВРЯ 1999: 358).

Комуникацията в по-малки общности в рамките на една култура усложнява това вариране и предлага допълнителен материал за анализ. Например в сферата на строителството откриваме разгърнато „обиграване“ и „огъване“ на семантиката на *глух*, употребено в състава на редица технически термини, описващи структурата на части от пространството (врата без изход, стена без прозорци или с фалшиви прозорци, шкаф без врата, т.е. определено пространство без изход към „външния“ свят): бълг. *глух шкаф* ‘долен кухненски шкаф с част, която не се отваря, само осигурява пространство за предмети’, *глуха врата*, *глух клик лок* (за плъзгащи се алуминиеви врати), *глуха двустранна метална врата*, *глух ключ* и др. – за сравнение вж. още рус. *глухой забор*, *глухая ровная стена*, *глухие ворота*, *глухая гайка*, *глухой конец трубы*; *цельнометаллическая вагонетка с глухим кузовом для транспортировки полезных ископаемых*; *глухое окно*, *глухая дверь*, *глухой переулоч* и др.; срв. различния избор на метафора в гр. *τυφλή περριοχή* букв. ‘сляпа зона’, ‘глухо пространство, което не води никъде (напр. плочки във вид на пътека, която обикаля къщата)’ (подобни примери вж. у Caballero, Ibarretxe-Antuñano 2014: 270)¹⁴.

4.1.3. Интересен резултат от взаимодействието между аудиалната и визуалната модалност е колокацията *приглушени цветове*, в която с производната лексема *при-глуш-ен* се назовава тъмен, блед или лишен от блясък цвят, обикновено труден за зрително възприемане: *Приглушените топли цветове придават на спалнята романтична и интимна атмосфера, стига да не се прека-*

¹² За сравнение ще отбележим, че понятията ‘затънтен’ и ‘неоживен’ в английския са вербализирани чрез лексеми, които нямат етимологична връзка с ‘глух’: вж. англ. *remote*, *out-of-the-way*, *deserted*.

¹³ В аналогичен дискурс английският език е предпочел композита *sidetrack* букв. ‘странична линия’, ‘кратка линия, където влаковете се държат, когато не се използват’; *sidetrack* ‘отклонявам вниманието на човек от определена дейност или предмет към друга дейност или предмет, които често са по-малко важни’; *sidetrack* ‘отклоняване на някого’; *sidetrack* ‘втори нефтен кладенец, който е направен встрани от оригиналния нефтен кладенец’ (Cambridge Dictionary – <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sidetrack>).

¹⁴ В типологичен план е любопитно да се наблюдава как двете идеи за ‘сляп’ и ‘глух’ се конкурират в ролята на област източник на метафори, вж. само англ. *blind wall* букв. ‘сляпа стена (= когато пространството остава невидимо, каквото е за слепия човек)’, но рус. *глухая стена* букв. ‘глуха стена (= когато пространството остава неуловимо от слуха, каквото е за глухия човек)’; бълг. *сляпо черво*, но рус. *глухая кишка* букв. ‘глухо черво’, ‘началото на дебелото черво, където завършващият край на тънките черва влиза в стената на дебелото’ и др. (още примери от различни славянски и неславянски езици вж. у Виноградова, Кашкин 2016: 93).

лява с настелно розовото (реклама в Интернет). Структурният модел на тази „слухова“ метафора има любопитни балкански паралели, вж. само гр. *σιωπηλό χρώμα* букв. ‘мълчалив, безмълвен (= който не се чува) цвят’ (*Τα χρώματα των χρωμάτων Aqua μπορούν να είναι φωτεινά και χαρούμενα ή σιωπηλά και χαλαρά.* – Цветовете на боята Aqua могат да бъдат ярки и весели или приглушени и бледи); рум. *surd* ‘(за светлина или за цвят) блед, без блясък; слаб’ (*În tonuri surde pe fond neagru [plăcile]... sînt luminate de suprafețe calde galbenuri și rosuri – В приглушени тонове на черен фон [плочите] ... са осветени от топли жълти и червени повърхности*) (DLR XV, 2074), срв. и порт. *surdo* ‘глух, нечуващ’, ‘матов, без блясък’ (ПБР 838)¹⁵. Префиксът *при-* в българското прилагателно *приглушен* е специфично морфологично средство в ролята на допълнителен модификатор на степената на интензивност на цвета.

4.1.4. За вторично назоваване на тъмната и тиха част от денонощието българският подобно на останалите славянски езици използва метафори с област източник СЛУХ, вж. бълг. *глуха доба* ‘времето от полунощ до първи петли’, *глушодоба* ‘потайно време’ (Тиквеш) (БЕР 1: 252), с паралели рус. *глухая ночь* ‘дълбока нощ’, *глухая пора* ‘когато всичко е тихо и безлюдно, няма движение, работа’ (ТСЖВРЯ 1999: 358), пол. *glucha noc* ‘глуха нощ’ (ПолБР 154), ср. и *gluho doba noci*, *gluśna doba*, в същото значение (ERHSJ 572–573). Семантично тъждествени са укр. диал. *глу́на ніч* ‘глуха нощ’ (ИЭСРЯ 1: 192–193) и бир. диал. слущк. *самая глупась* ‘полунощ, среднощ’ (ЭСРЯ 1: 416–417), които са доказателство за етимологичната връзка между *глух* и *глуп* (*глупав*)¹⁶.

4.2. Визуално-соматосензорно-аудиална синестезия

4.2.1. В разговорната и диалектната българска реч се употребяват редица производни от *глух* лексеми като *заглушавам*, *глушия*, *глушия*, *глушим*, *глъхна* и др., които носят общото значение ‘задушавам (за плевели в житата)’ (Говедарци, Самоковско) (БЕР 1: 252). Метафората е позната и в други славянски езици, срв. рус. *глохнуть* ‘обраствам с плевели’ (ОССРЯ 119), стчеш. *hlupiti* ‘засенчвам, затулям светлината’, чеш. диал. *hlupiti*, *uhlupiti* ‘развалям, изхабявам’¹⁷. На основата на *глух* са образувани и редица названия на растения, които поникват като бурени сред посевите: *глухарче*, *глушило* ‘радика’¹⁸, *глушина* ‘плевел по житото’ (Габаре, Белослатинско), *глушина* ‘див фий, който може да задуши нивата’ (Веригово, Карловско), *глушинче* ‘глухарче’ (Горни Лом, Белоградчишко), ср. *glušina* (Vicia scæsa); названия на обработваеми площи или други пространства, обрасли с плевели, като *глушиня* диал. ‘нива, задушена от плевели; глухо, затънтено място’, *глумест* ‘сенчест’, *глумест* ‘гъст, глух’ (Горни Лом, Белоградчишко) и др. (БЕР 1: 252). Същият семантичен преход е осъществен в руските словосъчетания *глухой хлеб*, *глухой посев*, *глухая нива*, *глухое поле*, всички употребявани в значение ‘обрасъл в плевели, заглушен’, *глухой сад*, *глухой лес* ‘запуснат и силно обрасъл; див, едва проходим’, *глухая тайга*, *глухой старый парк* и др. ‘гъсто обрасъл, трудно проходим’ (за гора, парк, градина и др.), *дорога глохнет* ‘пътеката е запусната, обрасла в трева’ и др. (ТСЖВРЯ 1999: 358). В тези употреби синестезията поема ролята на оператор в процеса на трансформация на данните от едната към другата сетивна област. Езикът предлага много доказателства за това, че информацията за пространството се обработва в ума не

¹⁵ За подчертаване на вариативността в палитрата от „решения“ в различните езици ще добавим, че в същия контекст английският език активира друга синестетична метафора, ‘тъп (за острие)’ – ‘матов, без блясък, слаб (за цвят или светлина)’ (*Contrary to bright, dull color combinations contain faded colors.* – Противно на ярките, притъпените цвятни комбинации съдържат бледи цветове (срв. и бълг. *притъпени цветове, притъпена светлина*).

¹⁶ Идеята за това време от денонощието се изразява метафорично и в английския език, но с предпочитание към друг семантичен преход: срв. англ. *in the dead of night, at dead of night* букв. ‘в мъртвото на нощта’, ‘посред нощ, когато е много тъмно’ (Cambridge Dictionary – <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/dead-of-night>).

¹⁷ За любопитната етимологична връзка на тези чешки примери с бълг. *глух*, *глума* и *глум* вж. БЕР 1: 252 и Фасмер 1: 416–417.

¹⁸ Възможно е обаче растението *радика* (*Taraxacum officinale*) да е получило названието *глухарче* заради страхът, че ако плодът му, който лети, попадне в ухото на дете, може да причини временно *оглушаване*.

детайл по детайл, а под формата на цялостни образи на обектите, с едновременно възприемане на големината на предметите, разстоянието между тях и очите, осветеността, контраста и други показатели (Трифонов 2002: 71). В обичайната представа буренът е растение с много бърз процес на размножаване, което *стеснява* и *превзема* пространството на житните култури, като ги лишава от *въздух* и *светлина*. Това означава, че в определен контекст човешката сетивност надхвърля пределите на зрителната модалност и се координира с други проприоцептивни усещания и интероцептивни сигнали за задушаване, глад, жажда и под. Но отделното съзнание би могло да обективира образа само като задушаване, само като виждане или само като чуване, т.е. с извеждане напред на едно определено перцептивно основание ('недостатъчна осветеност', 'недостатъчно пространство', 'липса на въздух' и под.) (срв. примерите у Стернин, Розенфелд 2008: 88)¹⁹. Подобно индивидуално тълкуване на образа откриваме в избора на лексема в реалната реч. Например, когато говорим за плевели в обработваеми площи, обикновено избираме един от синонимите *заглушавам*, *задушавам*, *потъвам*, *удавам*, които „покриват“ тази реалия в езика: *Плевелите влошават условията за развитие на културните растения, тъй като... заглушават или засенчват културните растения. Заради обилните валежи през пролетта, реколката е потънала в плевели. Ако плевелите не бъдат премахнати от тях навреме, то скоро от култивиранията растения няма да остане почти нищо, те ще бъдат удавени от плевели. Но преди да подхванете старите растения и засадите нови, е важно да помислите как да премахнете безопасно плевелите, които задушават растенията*²⁰.

4.3. Соматосензорно-аудиална синестезия

В названието на растението *глуха* (*мъртва*) *коприва* (лат. *Lámium*) е проявена асоциативната връзка между липсата на слух и липсата на тактилно усещане. Осъществен е метафоричният пренос 'който не пари' – ('лишен от чувствителност') – 'глух'. Наименованието е мотивирано от липсата на „изгарящи“ свойства у това растение, което позволява безопасното му събиране без използване на ръкавици (БЕР 1: 252), срв. още ср. *мъртва коприва* 'разновидности на коприва с листа, които не парят' (РСКНЖ 10: 220), рус. *глухая-крапива* 'растение, което прилича на коприва, но не пари', слов. *hluchavka* 'мъртва коприва' (лат. *Lámium*), *hluchavka biela* 'дива коприва' (*Lámium album*). Значението 'който не пари' поражда конотацията 'неистински', 'негоден, недобър (за някакви цели)', което дава основание условно в същия ред да се постави и рус. *глухая береза*, *глушина* 'вид бреза с грапави листа, негодна за метличка за баня' (ТСЖВРЯ 1999: 358).

4.4. Интероцептивно-слухови номинации

Информационното взаимодействие с участието на рецептори във вътрешните органи (интероцепти) осигурява разпознаване на усещанията на тялото за глад, жажда, болка и др. Метафоричният пренос на качества от областта на слуха върху усещането за болка се наблюдава в атрибутивното съчетание *заглушавам болка* 'правя така, че болката да се усеща по-слабо'²¹, срв. бълг. *заглушавам болка*, рус. *заглушить боль* 'сподавя болка', пол. *głuchy ból* 'тъпа болка' и др.

¹⁹ Всъщност, спецификата в индивидуалното тълкуване на образа с доминиране на определено перцептивно основание се проявява ясно и в различните лексикографски тълкувания на понятията, в които се окроява 'недостатъчна осветеност', 'недостатъчно пространство', 'липса на въздух' и под.

²⁰ За разлика от специфичния за славянските езици преход 'обрасъл в плевели' – 'глух', привличането в метафоричния пренос на 'давя', 'удавам' и 'задушавам' изглеждат универсално решение, вж. само гр. *η αλή πνίγεται στο χορτό* (*Дворът се задушава от трева*) (ΛΚΝΕ 755), срв. и *Σκέφτομαι να φυτέψω τριφυλλάκι (επειδή μου είπαν ότι αυτό όσο αλώνεται "πνίγει" τα υπόλοιπα ζιζάνια)...* (*Мисля да засадя детелина (защото ми казаха, че тя „задушава“ останалите плевели, докато се разпространява)...*); рум. *Buruienile sufocă plantele de cultură răsarite în câmp* (*Бурените задушават културите, поникнали в полето*); англ. *Hikes in surface ozone could suffocate crops* (*Повишаването на повърхностния озон може да задуши посевите*); *If weeds have overrun a large portion of the garden, consider using plastic mulching* (*Ако плевелите са залели голяма част от градината, помислете за използването на пластмасово мулчиране*); *choking weeds* 'задушавачи плевели' и др.

²¹ Но срв. и *притъпявам болка*, където имаме друг вид синестезия.

5. Вторична синестезия

Някои от употребите на лексемата *глух* и нейните производни са свързани с разширяване на семантиката отвъд физическата сетивност в полето на емоционално-интелектуалната сфера. Възможно е основна предпоставка за нейното пораждање да е емоционалният компонент, който би могъл да функционира като посредник при преноса на качества от едно върху друго усещане или да се появи като самостоятелно крайно звено в семантичния пренос усещане – емоция²². Например имената на цветовете усещания, които съвпадат по време с чувствените преживявания в същата ситуация, по-късно могат да започнат да назовават и тези преживявания. Подобен семантичен пренос се наблюдава при съчетания на „сетивни“ думи с названия на абстрактни понятия като ‘настроение’, ‘мисъл’, ‘ум’, ‘безразличие’, ‘ненавист’, ‘ревност’ и др. (вж. *кисело настроение, свежа мисъл, остър ум, хладно безразличие, горчива ревност, хладен отговор, сляпа ненавист, сляпа любов, сляпо подчинение* и др.). Известно е, че в концепцията на С. Улман синестезията не включва трансфера от физически усещания към ментални състояния. Но редица автори споделят идеята, че рамката на термина *синестезия* се разширява много отвъд „чисто сензорните“ трактовки на явлението в посока към сензорно-емоционалните, емоционалните и други видове взаимодействия на усещанията. За тези случаи С. Воронин предлага термина *синестемия* („съ-усещане“ + „съ-емоция“), като отбелязва, че синестемията обхваща не само „нисшите“ емоции, но и понятия от „висшата“ емоционално-интелектуална сфера (Воронин 2006: 83–86)²³.

Прилагателното *глух* също се съчетава с названия на психически и ментални състояния и образува с тях единно смислово цяло, функциониращо в рамките на по-големи образувания. Семантичните преходи осигуряват ефективността на контекста и обогатяване на менталния свят на човека, защото далеч надхвърлят областта на възприятието. Аудиалната модалност, отразена в семантиката на *глух*, става област източник за няколко метафори и с нейно участие преживяното емоционално или емоционално-интелектуално състояние се „обективира“, усилва се остротата на проявите му.

5.1. Един от тези семантични преходи е свързан с преносната употреба на *глух* с предлог *за, към, на* в значение ‘който не желае да забележи нещо, безчувствен, неотзивчив или безразличен към нещо’. При метафоричния пренос ‘глух’ – ‘безразличен’ сферата на слуха предлага своето емпирично съдържание в помощ на осмислянето на по-абстрактната сфера на менталната дейност. Бихме могли да определим значението ‘безразличен’ като последна стъпка в поредица семантични проектирания: ‘глух’ – ‘лишен от сетивност, безчувствен’ – ‘безразличен’ (Воронин 2006: 83–84, но вж. и Ророва 2005: 412)²⁴. В процеса на концептуализация каритивната лексема

²² Като се базира на резултатите от въздействието на звуковите дразнения върху цветното зрение на човека, Воронин подчертава, че те зависят силно от емоционалния знак (приятно/неприятно, удоволствие/неудоволствие и др.), който ги съпровожда. Експериментално доказани зависимости са например провокираната от високите тонове емоционална възбуда и успокояването ѝ от ниските тонове; удоволствието от сладкото и асоциирането на горчивото с разочарование и мъка; оценяването на грубата грапава повърхност като неприятна, а гладката – като приятна; потискащото въздействие на черния цвят и успокояващото на белия и т.н. (Воронин 2006: 83 – 84).

²³ Същото явление по идея на някои автори (Свистова 2010: 113–116) се квалифицира като вторична синестезия. И. Я. Попова отбелязва, че „абстрактните сетива“ (*abstract senses*), както тя определя емоциите и менталността, са свързани със специален вид синестетични метафори. Затова има основание съчетания като *sweet temper, warm person, sharp mind* да се включат в определението за вербална синестезия (Ророва 2005: 397–398).

²⁴ Я. Попова посочва метафората ПРИЯТНОТО Е ВКУСНО (*sweet person*) като пример за подобна поредица от съпоставяния, в която емоцията се появява като крайна точка: семантичният преход се осъществява от ВКУС през МИРИС и ЗВУК до АБСТРАКТНА СЪЩНОСТ. В подкрепа на тази теза можем да добавим още гр. *κωφός* ‘тъп, затъпен’, ‘тих’, ‘изчезнал, загубен’, ‘глухо звучащ, глух’, ‘непонятен, тъмен’, ‘безсилен, слаб’, ‘тъпоумен, безчувствен, нечувствителен’, ‘глупав, невежествен, нищожен’ (ЛКНЕ 755), *κωφότης* ‘тъпост, тъпота’, ‘глухота’, ‘тъпоумие’, ‘слабост, немощ’ (СтгрБР 461), *το κωφό*, за нещо глупаво, парадоксално, абсурдно (ЛКНЕ 755) и др.; англ. *sharp* ‘остър, изострен, заострен, подострен’, ‘ясен, ясно

започва да действа като интензификатор на качеството ‘безразличие, липса на състрадание’, вж. *глух и сляп, глух за молбите, глух за истината, глух за мислите на..., глух към думите и правдата, глух за съветите, глух за предупрежденията, глух за иронията, правя си оглушки* и др. (данни от корпуса на българския език) и др., срв. още рум. *surd* ‘глух’, прен. ‘който е безчувствен, неотзивчив или безразличен към нещо’ (DLR XV: 2074)²⁵; нгр. *κωφός* ‘глух’, прен. ‘който е безчувствен, неотзивчив или безразличен към нещо’ (ΛΚΝΕ 755) и др. Явлението вероятно е с универсален характер.

5.2. Друга проява на тази синестемична метафора се открива в словосъчетанията *глуха мълва* (И. Вазов), *глуха вражда* (Г. Караславов), *глух, неясен гняв* (Д. Талев), *глухо раздражение* (Т. Влайков), *глуха тъмна неприязън* (П. Вежинов), *глуха тревога* (К. Константинов), *глуха омраза* (БНК), *глухо негодувание* (БНК) и др. Семантичният преход ‘глух’ – ‘неразбираем’ има сложен характер и може да се определи като съставен от три стъпки: ‘който не чува’ – ‘който не се чува ясно, неясен, неопределен’ – ‘който не се разбира (за мисъл или емоция)’. Езиковият феномен е познат и в други езици, срв. рус. *глухой смысл, глухая молва, глухой слухъ* (Даль, ТСЖВРЯ, 1999: 358); *глухое недовольство, глухой гнев, глухая ненависть* и др.; стгр. *κωφός* ‘непонятен, тъмен, неясен’ (ΛΑΕГ 563).

5.3. Семантичният анализ на лексеми като ‘глух’, ‘сляп’ и ‘ням’, обозначаващи ‘лишен от някакво качество’, показва, че асоциативното свързване на тези признаци с ‘глупав’ е добре познато в много култури и езици²⁶. В анатолийските езици например се констатира съществуването на всички възможни връзки между възприятието и познанието: не само зрението и слухът, но и докосването, миризмата и вкусът се документират като област източник на метафори за изразяване на идеята за ‘познание’ (Aikhenvald, Storch 2013: 11), но срв. още лат. *nāris* ‘ноздра’, обикн. *pl. ‘нос’, ‘обоняние, усет’, homo obesae naris* ‘тъп, глупав’ (ЛБР 435); *capio* ‘вземам, хващам, улавям’, *pass.* ‘лишен съм от нещо’, ‘глух, сляп, глупав съм’ (ЛБР 97) и др. Метафоричността, родена на основата на аудиалното възприятие, следва логиката на самия комуникативен акт: учленяване на думите → от слуховия апарат → разбиране → знание. По логичен път всяко затруднение по пътя на информацията до сетивните органи води до затруднено възприемане, неразбиране и незнание. В славянските езици лексеми с прототип от перцептивната сфера ‘слух’ много леко развиват значението ‘глупав’. Метафората ‘глух’ – ‘глупав’ се наблюдава при редица лексеми, които съвместяват двете значения: лит. *glūšas* ‘глух’ и ‘глупав’, *glūšti* ‘оглушавам’ и ‘оглупявам’, *glūšinti* ‘оглушавам’ и ‘замайвам, замъглявам съзнанието’, ‘замайвам главата’ (LKŽ III, 444–446), словен. *glûp* ‘глух’, ‘глупав’ (БЕР 1: 252), стгр. *κωφός* ‘тъп’, ‘глух’, ‘глупав, невежествен’ (ΛΑΕГ 563).

очертан/определен, ярък, ярко изразен, остър (за черти на лице), ‘остър (за завой), рязък, стръмен’, ‘остър, рязък (за звук)’, ‘остър, пронизващ, бръснещ (за вятър), ‘остър, рязък (за вкус), лют, парлив, тръпчив, стипиов, резлив, кисел, със силен, рязък вкус’, ‘остър, силен, мъчителен (за болка и пр.) ‘остър, рязък, язвителен, хаплив, троснат, ‘остър (за слух, зрение, ум), тънък, наблюдателен, умен, схватлив, (природно) интелигентен, буден’, ‘хитър, изкусен, безскрупулен, непочтен, нечестен, задкулисен’. Семантичният анализ показва, че думите *sharp* и *κωφός* първоначално са обозначаваели тактиленост, а по-късно се ориентират към другите модалности и се използват за назоваване на вкусови, визуални, слухови, интероцептивни усещания и накрая – абстрактни понятия.

²⁵ Вероятно характерно за всички романски езици, вж. порт. *surdo* ‘глух’, ‘безчувствен, безмилостен’ (ПБР 838), срв. лат. *surdus* ‘глух’, ‘нечувствителен, неумолим’ (ЛБР 650); англ. *deaf* ‘глух’, прен. ‘който е неотзивчив или безразличен към нещо’, *deaf-blind* ‘глух и сляп’; *deaf to appeals* букв. ‘глух за молбите, призивите’; *Deaf to all advice / reason* ‘глух за всякакви съвети’; *to fall on deaf ears* не ми обръщат внимание; *turn a blind eye and a deaf ear* букв. ‘обръщам се със сляпото око и с глухото ухо’, ‘не искам да обърна внимание на някого или нещо’, *to turn a deaf ear to* букв. ‘обръщам се с глухото ухо’, ‘правя си оглушки, не обръщам внимание на, игнорирам’ (АБР 1, 220, 418; Виноградова, Кашкин 2016: 94).

²⁶ В германските езици преходът ‘ням’ – ‘глупав’ е представен от съвр. англ. *dumb* ‘ням, безмълвен, безсловесен’, ‘глупак, тъпак’, нем. *dumm* ‘глупав, безразсъден, тъп’, които продължават ис. **dhew-bh-* ‘пълнен с дим; облачен, затъмнен’, употребявано и по отношение на ума и сетивата (по данни, анализирани в Mihaylova 2012: 49).

Психофизиологическият опит на човека отвежда до естествения извод, че лишаването от зрение или слух поражда неадекватност или липса на очаквана от дадения човек реакция в определена ситуация, което съзнанието обвързва с представата за глупост. Редица автори отбелязват показателната взаимозаменяемост на лексемите за ‘сляп’, ‘глух’ и ‘глупав’ в изрази, означаващи идеята за ‘неразбиране’, вж. само: *Глух ли си, че не разбирааш? Сляп ли си, че не разпознаваш? Глупав ли си, че не разбираш?*; срв. и англ. *Are you blind to not understand; Are you deaf to not understand; Are you stupid to not understand; Are you dull to not understand* и др. (Mihaylova 2012: 49–52; Caballero, Ibarretxe-Antuñano 2014: 270). Това е универсалия, предопределена от „телесността“ на метафоричните процеси. В съгласие с Ж. Колева (Колева 2000) ще отбележим, че всички тези примери могат да бъдат отнесени към по-обща метафора РАЗБИРАНЕТО Е ВЪЗПРИЕМАНЕ СЪС СЕТИВАТА, която включва концептуалните метафори РАЗБИРАНЕТО Е ВИЖДАНЕ, РАЗБИРАНЕТО Е ЧУВАНЕ, РАЗБИРАНЕТО Е ДОКОСВАНЕ и др. Активирането на всяка от тези метафори зависи от ситуацията и разкрива избора на езиците, срв. само различния начин за изразяване на заплахата в българския и английския език: *Ще видиш ти после!* (за българите в тази ситуация РАЗБИРАНЕТО Е ВИЖДАНЕ²⁷, но срв. още *виждане за нещо, възглед, неясна теория*); англ. *You will hear more of this, You'll hear about this latter* (АБР 418) (РАЗБИРАНЕТО Е ЧУВАНЕ).

И така, метафората РАЗБИРАНЕТО Е ЧУВАНЕ, към която отнасяме и примерите с глух, е продукт на човешката когнитивна дейност²⁸. Тази метафора е доминираща в много неевропейски култури, от които ще посочим само няколко примера. В редица австралийски аборигенски езици понятието за ‘разбиране’ е силно обвързано със слуха (Evans, Wilkins 2000: 546–592). За общността Sedang Moi в Индокитай ухото е седалище на разума, затова изразът *oh ta ay tue (n)* букв. ‘няма ухо’ се използва за описание на човек без интелект. В Ommura, Папуа Нова Гвинея, всички интелектуални процеси са свързани със слуховата система, глаголят *iero* означава едновременно ‘чувам (звук)’ и ‘знам, разбирам’. И индианците Suyu в Бразилия използват един и същ глагол *kumba* за ‘слушам’, ‘разбирам’ и ‘знам’ (Caballero, Ibarretxe-Antuñano 2014: 270, 277).

Етимологичният анализ позволява да се прояви ясно фактът, че за славянското съзнание глух и глупав произвеждат сходни впечатления, затова се назовават с думи от един и същ ие. корен *ghlew-, но с различни суфикси – вж. *gluxъ, *glupъ и *glumъ/*gluma (различните хипотези са разгледани у Mihaylova 2012: 49–52, срв. данните в БЕР 1: 252; ИЭССРЯ 192 – 193; ТСЖВРЯ 358). Нечуването и невидждането се възприемат като невъзможност да се достигне до смисъла на думите. А лишаването от смисъл се отъждествява с някакъв вид неадекватност и емоционална скованост. Глупав е човек, който не е получил достатъчно информация, останал е в *не-вед-ение*, затова е емоционално неангажиран и безчувствен към ставащото. Връзката между общославянския *gluma/*glumъ и *glupъ се доказва с богат славянски материал, вж. само *glumiti se* ‘шегувам се’ (т.е. правя глупави неща), рус. диал. *глумить* ‘преструвам се на глупав’, *глумá* ‘глупав, луд’, *глум* ‘глупак, глумой’ ‘глупав, безразсъден’, словен. *glúma* ‘шега, глупаво нещо’ (ESSJA VI: 147). Основателно се отбелязва, че границата между ‘глупав’ и ‘луд’ не е строго разграничена и в разговорния език – вж. рус. *о-глуметь* означава ‘да станеш глупав’, срв. и нем. *Narr* ‘глупак, луд’ и ‘шегаджия, веселяк’. За етимологичната обвързаност между *глух*, *глуп* и *глума* говорят и примерите *глумест* ‘сенчест’ и *глумест* ‘тъст, глух’ (за пространство) (Горни Лом, Белоградчишко) (БЕР 1: 252).

Според Б. Михайлова коренът *ghlew- е претърпял специфична семантична еволюция, която следва пътя: ‘шумен, оглушителен звук’ – ‘силна и неразбираема реч; бърборене, глупости’ – ‘неспособност да се говори’ – ‘тъпота, глупост’. Семантиката на *глума*, от един корен с *гльв*, *глух*, *глупав* и др., вероятно тръгва от предполагаемото първоначално значение на индоевропейския корен ‘шумен’, ‘оглушителен’, от който не е трудно да се изведе значение ‘шеговит, весел’ – вж.

²⁷ За етимологичната връзка между стб. *вндѣти* ‘виждам’ и *вѣдѣти* ‘знам’ (< ие. *weid- ‘виждам’) (вж. Колева-Златева 2005: 36).

²⁸ Ж. Колева-Златева регистрира и анализира примери в детската реч, в които неразбирането се определя от детето като нечуване (Колева 2000: 75–76). Те са в хармония с факти от развитието на българския и други славянски езици, вж. и стб. *чюти* ‘осъзнавам, забелязвам; чувствам, усещам; възприемам, разбирам’ (СС 786), съпоставен с бълг. *чуя*, блр. *чуць* ‘чувам’.

стнорд. *glaumr* ‘шумна веселост’ от ие. **glouto-s*, стнорд. *gleyma* ‘весел съм, забравям’; от същия корен са и гр. *χλεύη* ‘шега, закачка’, *χλεύαζω* ‘закачам се’, лит. *glaudas* ‘забава’, *gláudoti* ‘закачам се’ и др., които са сродни на бълг. *гума* ‘шега, закачка’, произв. *глумец*, *глумчо*, *глумешки*, *глумлив*, *глумливост*, *глумя се* и др.; ср. *гума*, *глумити*, словен. *glúmiti se*, рус. *глум*, *глумиться*, укр. *глум*, *глумити*, стчеш. *hluma*, пол. *glum*, *glumić*; рум. *glumă*, заедно с а *glumí* и *glumeț*, заети от български (БЕР 1: 252). Следователно основният смисъл на праслав. **gluma*, **glumъ* < ІЕ **ghlow-m-* е ‘неразбираема реч, заекване, пелтечене’. Идеята се споделя и от Черних, който реконструира прехода ‘шумен’ – ‘оглушаващ, оглушителен’ – ‘глух’ – ‘глупав’) (ИЭССРЯ 2002: 192–193).

Всички прояви на глух и негови производни изглеждат като фрагменти от единна езикова картина на света, „изтъкана“ от основни опозиции като СВЕТЛИНА – ТЪМНИНА, ДОБРО – ЗЛО, ЗНАНИЕ – НЕЗНАНИЕ, ТЯСНО – ШИРОКО и др., като между всеки лаяв и десен член на опозициите има асоциативна връзка, напр. *знанието* се отъждествява със *светлина* и *добро*, а *незнанието* (*глупостта*) – с *тъмнина* и *зло*; *тясното* е *лошо*, *широкото* е *добро* и др.

Заклучение

Наблюдението над семантиката и функционирането на *глух* в българския език показва, че фокусирането на изследователското внимание върху една лексема не е „ограничаване на хоризонта“. Дори дребният детайл от „живота“ на един езиков елемент осигурява широка теоретична перспектива и възможност за по-категорични изводи в типологически план. Уловените вече в различни изследвания полисемантични модели сочат, че типовете възприятия не се подчиняват на единно и универсално степенуване и е допустимо вариране в конкретното семантично поле на всеки език. За лексикалната типология и когнитивната наука анализът на сензорната метафоризация в различни езици би допринесъл за осъзнаването на сложността на езиковия аспект на полимодалността и на синестетичната метафора, за внасяне на яснота по въпроса доколко изборът на образите прототипи има универсален характер и доколко някои от примерите на езикова синестезия притежават етнокултурна окраска, придобита под влиянието на картината на света на етноса. Изследването на синестезията през данните за бълг. *глух* разкрива особености на менталното пространство СЛУХ в българската картина на света и може да бъде полезно в много отношения, напр. за открояване на преобладаващите модели на трансфер при лексемите от различни сензорни модалности; за установяване на релевантността на слуховия опит в йерархията на модалностите; за проявяване на особеностите при организирането на сензорния лексикон; за очертаване на метафорите, породени от различните органи на чувствата, и т.н. При широкомащабни изследвания между много езици подобни детайли твърде често се пренебрегват, а те позволяват да се осмисли по-добре важността на културата в семантичните процеси – различните култури предават една и съща реалност, като черпят от различни метафорични източници.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР:** Гълъбов, И., Й. Заимов, Вл. Георгиев, Ст. Илчев. Български етимологичен речник. София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“, т. 1–8, 1971–2017. // **BER:** Galabov, I., Y. Zaimov, Vl. Georgiev, St. Pchev. *Balgarski etimologichen rechnik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov“, t. 1–8, 1971–2017.
- БНК:** *Български национален корпус*. // **BNK:** *Balgarski natsionalen korpus*. <<http://dcl.bas.bg/bulnc/>> [23.07.2020].
- Виноградова, Кашкин 2016:** Виноградова, О. И., Е. В. Кашкин. Что видит слепой и что слышит глухой: к лексической типологии слов для отсутствия чувственного восприятия. – В: *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 2016, № 3, 92–98. // **Viogradova, Kashkin 2016:** Vinogradova, O. I., E. V. Kashkin. Chto vidit slepoy i chto slyshit gluhoy: k leksicheskoy tipologii slov dlya otsutstviya chuvstvennogo vospriyatiya. – In: *Vestnik VGU. Seriya: Lingvistika i mezhkulyturnaya kommunikatsiya*, 2016, № 3, 92–98.

- Воронин 2006:** Воронин, С. В. *Основы фоносемантики*. Издание второе. Москва: ЛЕНАНД. // **Voronin 2006:** Voronin, S. V. *Osnovy fonosemantiki*. Izdanie vtoroe. Moskva: LENAND.
- ГРБЕ:** Геров, Н. *Речник на българския език*. А – Д, т. 1, София: Издателство „Български писател“, 1975. // **GRBE:** Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik*. A – D, t. 1, Sofia: Izdatelstvo „Balgarski pisatel“, 1975.
- Гак 1977:** Гак, В. Г. *Сопоставительная лексикология: На материале французского и русского языков*. Москва: Международные отношения, 1977. // **Gak 1977:** Gak, V. G. *Sopostavitelnaya leksikologiya: Na materiale frantsuzskogo i russkogo yazkov*. Moskva: Mezhdunarodne otnosheniya, 1977.
- Дубарова 2007:** Дубарова, П. Поезия. 2007. // **Dubarova 2007:** Dubarova, P. Poeziya. 2007.
- Зарев 2014:** Зарев, Вл. *Лето 1850*, 2014. // **Zarev 2014:** Zarev, Vl. *Leto 1850*, 2014.
- ИЭССРЯ:** Черных, П. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. В 2-х томах. Москва: Русский язык, 2002. // **IESSRYA:** Chernh, P. *Istoriko-timologicheskiy slovary sovremennogo russkogo yazka*. V 2-h tomah. Moskva: Russkiy yazk, 2002.
- Колева-Златева 2000:** Колева-Златева, Ж. *Лексикалната диахрония на езика през призмата на детската реч*. В. Търново: Фабер, 2000. // **Koleva-Zlateva 2000:** Koleva-Zlateva, Zh. *Leksikalnata diahroniya na ezika prez prizmata na detskata rech*. V. Tarnovo: Faber, 2000.
- Колева-Златева 2005:** Колева-Златева, Ж. О приемах когнитивного подхода в этимологических исследованиях. – В: *Slavica XXXIV*, Debrecen, 23–42. // **Koleva-Zlateva 2005:** Koleva-Zlateva, Zh. O priemah kognitivnogo podhoda v etimologicheskikh issledovaniyah. – V: *Slavica XXXIV*, Debrecen, 23–42.
- Коллегаева 2018:** Коллегаева, И. М. Сенсорная метафора и синестезия как языковой феномен: лингвокогнитивный аспект. – В: *Записки з романо-германської філології*. 2018, вип. 2 (41), с. 56–67. // **Kolegaeva 2018:** Kolegaeva, I. M. Sensornaya metafora i sinesteziya kak yazkovoy fenomen: lingvokognitivny aspekt. – In: *Zapiski z romano-germansykoï filologii*. 2018, vip. 2 (41), s. 56–67.
- ЛБР:** Войнов, М., Милев, А. *Латинско-български речник*. София: Издателство „Наука и изкуство“, 1990. // **LBR:** Voynov, M., Milev, A. *Latinsko-balgarski rechnik*. Sofiya: Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1990.
- Лурья 2006:** Лурья, А. Р. *Курс общей психологии: Психология ощущения и восприятия*. СПб: Издательство «Питер», 2006. // **Luriya 2006:** Luriya, A. R. *Kurs obshtey psihologii: Psihologiya oshtushteniya i vospriyatiya*. SPb: Izdatelystvo «Piter», 2006.
- Лурья 1975:** Лурья, А. Р. *Ощущения и восприятие*. Ч. 2, Москва, 1975. // **Luriya 1975:** Luriya, A. R. *Oshtushteniya i vospriyatie*. Ch. 2, Moskva, 1975.
- Москвин 2012:** Москвин, В. П. *Русская метафора: Очерк семиотической теории*. Изд. 4-е, испр. и доп. Москва: Издательство ЛКИ, 2012. // **Moskvin 2012:** Moskvin, V. P. *Russkaya metafora: Ocherk semioticheskoy teorii*. Izd. 4-e, ispr. i dop. Moskva: Izdatelystvo LKI, 2012.
- Никитин 2003:** Никитин, М. В. *Основания когнитивной семантики*. Санкт-Петербург: Издательство РГПУ им. А. И. Герцена. 2003. // **Nikitin 2003:** Nikitin, M. V. *Osnovaniya kognitivnoy semantiki*. Sankt-Peterburg: Izdatelystvo RGPU im. A. I. Gertsena. 2003.
- Нистратов, Ощепкова, Тарасов 2020:** Нистратов, А. А., Ощепкова, Е. С., Тарасов, Е. Ф. Феноменология восприятия речевых сообщений – В: *Сознание. Язык. Мозг*. Коллективная монография. Москва: Издательство ИЯз РАН – 2020, 89, 98–99. // **Nistratov, Oshtepkova, Tarasov 2020:** Nistratov, A. A., Oshtepkova, E. S., Tarasov, E. F. Fenomenologiya vospriyatiya rechevyh soobshcheniy – In: *Soznanie. Yazwk. Mозg*. Kollektivnaya monografiya. Moskva: Izdatelystvo IYaz RAN – 2020, 89, 98–99).
- ПБР:** Дренска, М. *Португалско-български речник*. София, 1996. // **PBR:** Drenska, M. *Portugalsko-balgarski rechnik*. Sofia, 1996.
- ПолБР:** *Полско-български речник*. София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1988. // **PolBR:** *Polsko-balgarski rechnik*. Sofia: Darzhavno izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1988.
- РБЕ:** *Речник на българския език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1977–1998. // **RBE:** *Rechnik na balgarskia ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1977–1998.
- РСКНЈ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 10. Српска академија наука и уметности. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1978. // **RSKNJ:** *Rechnik srpskohrvatskog knjizhevnoг i narodnog jezika*, 10. Srpska akademija nauka i umetnosti. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1978.
- Рубинштейн 2002:** Рубинштейн, С. Л. *Основы общей психологии*. СПб: Издательство «Питер», 2002. // **Rubinshteyn 2002:** Rubinshteyn, S. L. *Osnovy obshtey psihologii*. SPb: Izdatelystvo «Piter», 2002 g.
- СБР:** Знеполски, Ст., Св. Иванчев, К. Мара, Цв. Романска. *Словашко-български речник*. София: Издателство на БАН, 1970. // **SBR:** Znepolski, St., Sv. Ivanchev, K. Mara, Tsv. Romanska. *Slovashko-balgarski rechnik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1970.

- Свистова 2010:** Свистова, А. К. Вторичная синестезия как один из способов развития полисемии (на материале русской поэзии XX–XXI веков). – В: *Вестник Челябинского государственного университета*. 2010. № 34 (215). Филология. Искусствоведение. Вып. 49. С. 113–116. // **Svistova 2010:** Svistova, A. K. Vtorichnaya sinesteziya kak odin iz sposobov razvitiya polisemii (na materiale ruskoj pozii XX–XXI vekov). – In: *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta*. 2010. № 34 (215). Filologiya. Iskusstvovedenie. Vp. 49. S. 113–116.
- СтгБР:** *Старогръцко-български речник*. София, 1992. // **StgBR:** *Starogratsko-balgarski rechnik*. Sofia, 1992.
- Стаменов 2016:** Стаменов, М. *Език, когнитивни структури и структура на съзнанието*. Автореферат, 2016. // **Stamenov 2016:** Stamenov, M. *Ezik, kognitivni strukturi i struktura na saznaniето*. Avtoreferat, 2016.
- Стернин, Розенфельд 2008:** Стернин, И. А., М. Я. Розенфельд. *Слово и образ*. Воронеж: Издательство „Истоки“, 2008. // **Sternin, Rozenfelyd 2008:** Sternin, I. A., M. Ya. Rozenfelyd. *Slovo i obraz*. Voronezh: Izdatelystvo „Istoki“, 2008.
- Трифонов 2002:** Трифонов, Т. *Обща психология*. София: Издателство „Парадигма“. 2002. // **Trifonov 2002:** Trifonov, T. *Obshta psihologia*. Sofia: Izdatelstvo „Paradigma“. 2002.
- ТСЖВРЯ:** Даль, В. И. *Толкового словаря живого великорусского языка*. Москва: Олма – Пресс, т. 2, 2002. // **TSZHVRYA:** Daly, V. I. *Tolkovogo slovarya zhivogo velikoruskogo yazyka*. Moskva: Olma – Press, t. 2, 2002.
- Ульман 1970:** Ульман, С. Семантические универсалии. – В: *Новое в лингвистике*. Москва: Издательство „Прогресс“, 1970, вып. 5, 250–299. // **Ulyman 1970:** Ulyman, S. Semanticheskie universalii. – In: *Novoe v lingvistike*. Moskva: Izdatelystvo „Progress“, 1970, vp. 5, 250 – 299.
- ЭСРЯ:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Москва: Издательство «Прогресс», 1964–1973 // **ESRYA:** Fasmer, M. *Etimologicheskiy slovary russkogo yazyka*. Moskva: Izdatelystvo «Progress», 1964–1973 <<http://enc-dic.com/fasmer>> [20.02.2018].
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков*. 1971, вып. 6. // **ESSYA:** *Etimologicheskiy slovary slavyanskih yazkov*. 1971, vp. 6.
- Чакърова 2017:** Чакърова, Кр. Езикови средства за изразяване на каритивна семантика в съвременния български език 1 – В: *Славистични четения*. Сегед 2017. Международна научна конференция, Сегед, Унгария, 8–9 юни 2017, 291–299. // **Chakarova 2017:** Chakarova, Kr. Ezikovi sredstva za izrazyavane na karitivna semantika v savremenniya balgarski ezik 1 – In: *Slavistichni cheteniya*. Seged 2017. Mezhdunarodna nauchna konferentsiya, Seged, Ungariya, 8–9 juni 2017, 291–299.
- Черняева 2012:** Черняева, А. Ю. Синестезия как объект междисциплинарных исследований. – В: *Научные труды Sworld*, 2012, 77–85. // **Chernyaeva 2012:** Chernyaeva, A. Yu. Sinesteziya kak obaekt mezhdistsiplinarnykh issledovaniy. – In: *Nauchnye trudy Sworld*, 2012, 77–85 <<http://www.sworld.com.ua/konfer26/412.pdf>> [31.05.2021].
- Aikhenvald, Storch 2013:** A. Aikhenvald, A. Storch. Linguistic expression of perception and cognition: A typological glimpse. – In: *Perception and Cognition in Language and Culture*. Edited by A. Aikhenvald, A. Storch. Leiden – Boston: Brill, 2013, 1–46.
- Caballero, Ibarretxe-Antuñano 2014:** R. Caballero, I. Ibarretxe-Antuñano. Ways of Perceiving, Moving, and Thinking: Re-vindicating Culture in Conceptual Metaphor Research. – In: *Journal of Cognitive Semiotics*. 2014, Volume 5, Number 1–2, pp. 268–290.
- Cambridge Dictionary** <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/> [28.11.2020].
- DLR 2010:** *Dicționarul limbii române*. XV. București: Editura academei Române, 2010.
- ERHSJ 1971:** Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva A – J. Jugoslavenska akademija znanosti I umjetnosti. Zagreb, 1971
- Evans, Wilkins 2000:** N. Evans, D. Wilkins. In the mind’s ear: The semantic extensions of perception verbs in Australian languages. – In: *Language* 76, 3: 546–592
- Johnson 1987:** M. Johnson. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Kövecses 2002–2003:** Kövecses, Z. *Cultural Variation in Metaphor I* <http://www.fulbright.hu/book2/kovecses_zoltan.pdf> [23.01.2014].
- Lakoff, 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Lakoff 1993:** Lakoff, G. The contemporary theory of metaphor. – In: *Metaphor and thought*. Ed. by Ortony A. Cambridge. 1993. P. 202–251.
- LKŽ 1941–2002:** *Lietuvių kalbos žodynas*. 1941–2002. T. 1–20. Vilnius. <<http://www.lkz.lt>> [13.05.2021].

- Maslova 2004:** Maslova, E. A universal constraint on the sensory lexicon, or when ‘hear’ can mean ‘see’? – In: *Tipologicheskie obosnovaniya v grammatike: k 70-letiju professora Xarkovskogo V. S. A. P. Volodin* (ed.), Moscow: Znak, 300–312. <<http://anothersumma.net/Publications/Perception.pdf>> [06.04.2020]
- Mihaylova 2012:** Mihaylova, B. Once again on Slavic *gluxъ, *glupъ and *glumъ. – In: *Orpheus. Journal of Indo-European and Thracian Studies*. 19, 2012, 49 – 52.
- Popova 2003:** Popova, Y. ‘The fool sees with his nose’: metaphoric mappings in the sense of smell in Patrick Süskind’s *Perfume*. – In: *Language and Literature*. 2003. SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), Vol 12(2), 135 – 151.
- Popova 2005:** Popova, Y. Image schemas and verbal synaesthesia. – In: *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Edited by Beate Hampe. In cooperation with Joseph E. Grady. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 2005, 395 – 421.
- Rakhilina, Reznikova 2014:** Rakhilina, E., T. Reznikova. *Doing Lexical Typology With Frames And Semantic Maps*. WP BRP 18/LNG/2014. National Research University Higher School of Economics.
- Rakhilina, Reznikova 2016:** Rakhilina, E., T. Reznikova. A Frame-based methodology for lexical typology. – In: *The lexical typology of semantic shifts*. 2016, pp. 95–129). P. Juvonen, M. Koptjevskaja-Tamm (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter <<http://lextyp.org/wp/wp-content/uploads/2016/12/Frame-Approach-proofs.pdf>> [03.06.2021].
- Ro, Ellmore, Beauchamp 2013:** Ro, T., T. Ellmore, M. Beauchamp. *A Neural Link Between Feeling and Hearing Cerebral Cortex*, Volume 23, Issue 7, July 2013, pp. 1724–1730. <<https://doi.org/10.1093/cercor/bhs166>> [03.06.2021].
- Saenz, Koch 2008:** Saenz, M., Ch. Koch. The sound of change: visually induced Auditory synesthesia. – In: *Current Biology*, Vol 18 No 15, p. 650–651.
- Viberg 1984:** Viberg, A. The Verbs of Perception: a Typological Study. – In: *Explanations for Language Universals*. B. Butterworth, B. Comrie and D. Osten (eds), 1984, pp. 123–162. Berlin: Mouton.
- Williams 1976:** Williams, J. M. Synaesthetic adjectives: a possible law of semantic change. – In: *Language* 52, 461–478.
- ΛΑΕΓ:** Ι. Σταματάκου. *Λεξικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*. Αθήνα: Βιβλιοπρομηθευτική, 1994.
- ΛΚΝΕ:** *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη, 2002.